

ÉRTELMISÉG A RENDSZERVÁLTOZÁS SODRÁBAN ÉS/VAGY RENDSZERVÁLTÁS AZ ÉRTELMISÉGIEK SORÁBAN¹

Kerékyártó T. István belső érzelmi állapotáról és feszültségéről is árulkodó, papírra vetett gondolatainak nagy részével – melyek megpróbálják tömöríteni mindennapi tapasztalatait, a különféle sajtótermékekben napvilágra hozott megállapításokat, illetve, ami négy-öt magyar értelmiségi összehajolása közben elhangzik – magam is egyetértek.

Amiért mégis szót kérek, annak alapvetően egyetlen oka van. A vitairat – mert annak tekintem a cikket – olvasása közben, képletesen szólva, olyan érzésem támadt, mint az egyszerű embernek: leírták neki a leányzó küllemét, ruháját, cipőjét, frizuráját, megismerkedik a szabóval, a cipésszel és a fodrászszal –, de magáról a leendő asszonyról semmit sem tudott meg.

Írásomnak a fenti címet korántsem a játékoság, a jól hangzás kedvéért választottam. Perdöntőnek tartom, hogy az és-re, illetőleg a vagy-ra helyeződik-e a hangsúly, a rendszer és az értelmiség új keletű viszonyában.

Egyik oldal – másik oldal

A Fényes Szeleknek nevezett nemzedék egyik jeles képviselője az 1970-es évtized legvégén előadást tartott a népi kollégisták közösségéről. Mondandóját így fejezte be: „Naponta többször és hittel énekeltek: 'Holnapra megforgatjuk az egész világot'. Aztán – tette hozzá, kis szünetet tartva – gyorsan kiderült: a másik oldal is ugyanolyan.”

Kerékyártó szerint ennek legalább két oka van. Egyiket a cikk szerzője abban látja, hogy „amíg az államszocializmusban az erőszak komfortja volt meghatározó, addig napjainkban – legalábbis számos jelből erre lehet következtetni – a kliensi ethosz, amely eleve feltételezi a tradicionalista értékek feltétlen tiszteletét”. A másik okot – véleménye szerint – az idézi elő, hogy az államszocializmus

erőszak-komfortja megteremtette azokat a gyökereket, amelyektől máig sem tudott elszakadni, szabadulni az értelmiség. A totalitarizmus időszakában az értelmiség nagy, illetve túlnyomó része a hatalom engedelmes kiszolgálójává vált, és csak nagyon kevesen, és csak egy szűk körbe tartozók vállalták, nyílt vagy rejtett kívülállóként, hogy autonómiájukat megőrizve kritikai szembenállást fejtsenek ki a rendszerrel szemben.

Vizsgáljuk meg – a hozzászólás nyújtotta lehetőségek figyelembevételével – kicsit közelebről az első okot!

A rendszerváltoztatásokban – főként a 20. században – ugyancsak jeleskedő Magyarországon az értelmiségiek általában mindig két célt (utópiát!?) fogalmaztak meg. Részint azt hirdették, hogy az éppen soros új rendszer majd szakmai értékek alapján fog minősíteni és nem politikai manipulációkkal; másrészt követelték a kliensi viszonyok teljes felszámolását.

Ezekről a törekvésekről – sajnos – valamenyny esetben az derült ki, hogy naiv elképzeléseknek bizonyultak. Akár az egyik oldal, akár a másik oldal (a sorrendiség tetszőlegesen cserélhető) került hatalomra, legelső feladatának azt tartotta, hogy a legyőzöttet kiszorítsa (a szellemi élet perifériájára, emigrációba), esetleg megsemmisítse (megfoszsa értelmiségi létalapjától, infrastruktúrájától, sőt akár az életétől is). A magyarországi értelmiségnek ez már mondhatni a „kulturális öröksége”, csak az eltelt száz esztendő alapult véve, hihetetlen károkat okozott a nemzeti és az egyetemes szintű műveltségben egyaránt.

E sorok írójának önkéntelenül – kis megszorítással – Hegel egyik mondása jut az eszébe: „a történelem egyik legfőbb tanulság az, hogy a népek és a kormányok – az értelmiségiek – soha, semmit nem tanultak meg belőle”. Magyarázható ez a jelenség persze abból a szemszögből is, hogy egy-egy rendszer-, hatalomváltozás egyben az értékrendszerek módosulását is jelenti, s szükségszerű, hogy a „győztes értékek képviselői” kerülnek előtérbe, vezetői, bizalmi pozíciókba.

¹ Értelmiség a rendszerváltozás sodrában és/vagy rendszerváltás az értelmiségiek sorában. *Jászkunság*, XL. évf. 2. sz. 1994. április/május, 22-26. A folyóiratban az értelmiségről folytatott vitához írt hozzászólás.

Valamely hatalmi-politikai berendezkedés demokratizmusát (vagyis értékét és mértékét) azonban az jelzi, hogy az és-re, illetőleg a vagy-ra helyeződik-e a hangsúly!

Napjainkban – kimondottan, kimondatlanul – gyakran történik hivatkozás a Szent István-i gondolatra. E feltehetően a Karolingoktól származó mondás szerint a soknemzetiségű ország az igazán szilárd. Amennyiben elfogadjuk ezt a gondolatot – jöllehet a volt Jugoszlávia, Szovjetunió és Csehszlovákia ennek ellentmondani látszik, ám megerősíti ezt a nézetet az Amerikai Egyesült Államok, Kanada vagy Ausztrália népességi összetétele –, akkor a többféle értékrendszert valló társadalom az igazán stabil erő. Labilissá válik viszont, ha az egyik értékrendszer maga alá gyűri, elnyomja, lehetetlenné teszi a másikat, a többit.

Magyarország egyik nagy tragédiája – térben és időben elhúzódó – többek között az volt, hogy alig győzte utólag rehabilitálni azokat a politikai, kulturális, gazdasági nagyságokat, akik reprezentálták a különféle, ám csak utólag elismert értékrendszereket.

Megfogalmazódik a kérdés: miért kerülhetett erre a megkésettiségre sor?

A most hosszasan felsorolható történelmi tényeken kívül nem kerülhető meg egy lassan már objektívalódott szubjektivitás. Ennek lényegét egy anekdota fejezi ki a legpontosabban. Karl Laugger, aki egy házmester fiaként főpolgármesterré küzdött fel magát, s vált az osztrák politikai antiszemitizmus ismert képviselőjévé, előszeretettel járt a zsidó nagytőkés társaságokba. Amikor ezt harcostársai számon kérték rajta, a következőket mondta: „hogya ki a zsidó ebben a városban, és ki nem, azt én mondom meg!”

Amikor Magyarországon 1989/90-ben megtörtént a hatalom átadása, vagyis a rendszerváltás, a koalíciós pártok – választási győzelmeik alapján, amely alapvetően a múltra mondott „nem” volt – képviselői úgy érezték: joguk van kijelölni, ki a bűnös, ki a bolsevik, ki az idegen zsidó, kárt okozó kozmopolita, és ki nem. „Az én kommunistám jó kommunista, a te kommunistád rossz kommunista” rendező elv mindkét oldal (kormánypártiak és ellenzékiek) számára elfogadott volt. Csupán zárójelben jegyzem meg: az országban minden harmadik értelmiségi tagja volt az uralkodó pártnak!

A tények bizonyítják: a hatalomba bekerült, fontos államigazgatási, gazdasági és pénzügyi pozíciókat betöltő értelmiségiekről – úgy tűnik – ilyen szubjektív alapon döntöttek. A valóság azonban mást is mutat.

Általában – s ez igaz a Kádár-korszak utolsó 10-15 éveére is – aki bejutott a hatalmi elitbe, annak a szerkezethez – akár személyiségét radikálisan korlátozó módon – igazodnia, alkalmazkodnia kellett.

Az igazodás épülhet egyszerű önfenntartási készletre, hiszen a mindenkori erőközpontokhoz történő alkalmazkodás biztonságot ígér. Jelenthet azonban komoly belső azonosulást is, őszinte törekvést arra, hogy a hatalom által kiválasztott, illetve kiválasztottá vált ember megfeleljen a bizalomnak, megbízói elvárásainak. Alapulhat a szakszerűség tiszteletén, ugyanis valamennyi pozíciónak megvan a maga sajátos, csak rá jellemző szabályrendszere, s az adott pozíció betöltésének jogosultságát éppen a szabályok betartása igazolhatja. (Miről van itt szó? A jó politikai vezető nem lehet komolytalan, kapkodó és ideges. Vagy: a jó végrehajtó ne okoskodjon feleseljen, ne tétovázzon, ne legyen megbízhatatlan stb.).

A hatalomba azonban be kell kerülni. A mai Magyarországon erre két út kínálkozott. Az egyik azok számára nyitott lehetőséget – természetesen a választások győztes pártjáról és a vele szövetséges pártokról van most szó –, akik a Kádár-korszakban hatalmon kívüliek voltak, kritikai vagy ellenzéki helyet foglaltak el. Ők akkor, majd a rendszerváltás előestéjén (1989) az ellenálló sorstársakat – bizonyos értelemben a társadalom egészét – érezték maguk mögött. Ezt az erőt, a magabiztosságot adó közakaratot, a kiszolgáltatottsággal teli egyéni élet-út élményvilágát, az ellenzéki közösségi csoportkultúra közvetítette a számukra. A választások után, a hatalomba kerülvén, a korábbi ellenzék feltételezi (s ebben kételkedni semmi oka sincsen), hogy továbbra is a társadalmat, az általa fontosnak tartott érdekeket, a népakaratot képviseli.

A népakarat viszont a hatalomba kerüléstől kezdve már nem az informális közösség csoportkultúrája, hanem egy formalizált és mechanikus gépezet, a hivatal, a hatalom, a szervezet.

A másik utat kicsit leegyszerűsítve páfördülésnek lehet nevezni. Számosan voltak olyanok, akik

korábban a marxizmus-leninizmus híveiként szembeszálltak a más eszmerendszert képviselőkkel, a küzdelem során ráébredtek arra, hogy az ellenzék valójában vonzóbb, mint a saját oldal, igazsága erősebb igazság, mint az övék. Ehhez a beismeréshez nem csak egy humanista értelmiségi empátiája, toleranciája vezethet el, hanem a saját táborával szemben növekvő kritika, elégedetlenség, a hibás megoldások képviselete miatt érzett lelki furdalás a saját oldal ügyeinek kiüresedő érveivel, rutinjával szemben, az új iránti mindenkori értelmiségi vonzalom, lázadó hajlam.

A problémát – mint kiderült – a magam részéről elsősorban nem abban látom, hogy a valóban csekély létszámú, volt ellenzékiek mellett pálfordulással számos korábbi elvtárs is bekerült a hatalomba. Szinte természetesnek tartom azt is, hogy sok értelmiségi – mert keresi a helyét – váltogatja a pártokhoz való tartozását. Ez a jelenség tulajdonképpen nem más, mint megtalálni a helyet, de valaminek a csúcson! Valaminek az élén azonban csak akkor lehet megmaradni, ha szoros függőségek, kliensi viszonyok teremődnek. S ez már valóban nagy probléma.

Jómagam valamiféle házi használatra szánt kifejezéssel illetem ezt az értelmiségi törekvést: „szemétdomb-szindróma”. Hogy a függőségek, kliensi viszonyok megteremtésében a sokat emlegetett, a régi és az új nomenklátúra kiegyezése vagy a hatalomra („a hely élére”) jutott értelmiségi egyéni érdekeit közösségi értéként elfogadtatva mekkora szerepet vállalt – ma még legfeljebb sejteni lehet. Az eszközök mindenesetre roppant változatosak. A „keresztapa-modell” éppúgy működik, mint az „uram-bátyám” két világháború közötti öröksége, vagy a „mi kutyánk kölyke” kádári technikája.

Egy MDF-es barátom nagyon frappánsan foglalta össze ezt a helyzetet. Amikor megkérdeztem tőle, mi lesz, ha visszajönnek a kommunisták, azt válaszolta: „Semmi, mert azok is mi vagyunk!”. A gondot – másként fogalmazva – nem a tradicionális értékek harca és intézményesülése jelenti, hanem az előzőekben vázolt viszony következtében kialakuló, más értékeket kirekesztő és kiszorító törekvés. Az embernek sokszor olyan érzése támad, mintha egy láthatatlan szellemi védővám emelkedne a pártok között, jöllehet a kultúra a szellemi szabadság területe.

Nézzük a másik okot. Kerékgyártó [István] aról ír, hogy az államszocializmus erőszak-komfortja olyan gyökereket eresztett, amelyektől máig sem tudott szabadulni az értelmiség. Ezzel azt állítja, hogy az értelmiségiek túlnyomó része a hatalom engedelmes kiszolgálója volt. A szerző cikkének későbbi részében megpróbálja ugyan óvatosan mentetni ezeket a „csúnya értelmiségieket”. Megemlíti, hogy az államszocializmusban a humán értelmiség léthelyzetének függősége miatt vált kiszolgáltatottá, a szakértelmiség (ide a műszaki-természettudományos képzettségeket sorolja?) pedig szintén marginalizálódott, kirekesztődött a politikai életből, jöllehet a hatalom inkább igényelte tudását, mint a társadalmi jelenségekkel foglalkozókat. Az értelmiség túlnyomó része ezért (is) kompromittálódtnak érzi magát. Ebből (is) következik az – írja Kerékgyártó –, hogy az értelmiség a rendszerváltás után mérhetetlenül nehéz, mondhatni kínos helyzetbe került. Ennek látható, hallható és tapasztalható jelei részint a dezorganizáltság, az apátia és a közömbösség eluralkodása, részint az egymás ellen intézett kirohanások, szópárbajok.

Való igaz. A rendszerváltozás előestéjén a különféle vádak és vádaskodások hihetetlenül széles, sokfokozatú skálája jelent meg a közélet és a kultúra színpadán, de a privát szférában is. Nem nagyon akadt olyan tudós, tanár, mérnök, újságíró, hivatalnok etc., akinek a fejére ne lehetett volna valamilyen bűnt, de legalább csekélyke vétket olvasni. Kit azért marasztaltak el, mert tagja volt az MSZMP-nek, kit meg azért, mert korábban ezt és ezt írta, nyilatkozta, tette, ilyen-olyan kitüntetést kapott, külföldre utazhatott.

A vádaskodások a rendszerváltozást követő időszakban nem csak folytatódtak, de eskalálódtak is, és nem szükségszerűen a választási elő- vagy utóközelmek részeként.

Az értelmiség léte és világa, amely kezdetben egyre jobban „libanizálódni”² látszott. Ma már inkább – egyetértve Kerékgyártóval – „szekértáborokká” verődve-szerveződve vitatkoznak s feszülnek egymásnak.

A viták, vádaskodások jelezte és előidézte látogat ellenére, magam kétkedve fogadom a kiváltó

2 A szóhasználat abból származik, hogy Libanonban, az 1970-es években, mintegy tíz éven keresztül „mindenki harcolt, mindenki ellen”.

okot, az „eredendő bünt”, nevezetesen azt, hogy a Kádár-rendszerben az értelmiségiek túlnyomó része a hatalom engedelmes kiszolgálója volt, s ezért kompromittálódott.

Teszem ezt nem csupán a „kollektív bűnösség” elvének az elutasítása jogán vagy azért, mert az államszocializmus sohasem érkezett el abba a szakaszba, amit az értelmiség osztályuralmával lehetne jellemezni, hanem mert egyszerűen nem állja meg a helyét.

A Kádár-korszakban a nómenklatúra tagjainak kiválasztása, praktikusán valamennyi vezetői pozíció a párt hatáskörébe tartozott, s mindvégig érvényesült a felülről történő kinevezés mechanizmusa. Ilyen módon meg lehetett akadályozni az olyan egyének nagymértékű beáramlását a különféle vezetői pozíciókba, akik esetleg alternatívát állítottak volna az éppen uralkodó állásponttal szemben. A kiválasztásban a társadalmi származás a politikai megbízhatóság alaptényezőjeként működött. A káderek legnagyobb része – s ez bizonyítható – a fizikai munkások köréből került ki. Ezért nem meglepő a pártbürokrácia társadalmi származásának az a szembetűnő jellegzetessége, hogy még a nyolcvanas évek végén beáramlóknak is csupán 5 százaléka származott az értelmiségiek különböző csoportjából.

Másként alakult az a helyzet az állam irányítás terén. Legfelső szintjén, a rendszerváltozást megelőző 5-6 évben viszonylag nagyarányú értelmiségi beáramlás indult meg. E tendencia felerősödését igen szorosán befolyásolta az állami irányítás kormányzati pozícióiban kibontakozott jelentős számú kádercsere. Például, a képzettségi elitnek több mint fele (53 százalék) az utolsó négy esztendőben, további 22 százaléka pedig 1980 és 1984 között került a különféle kormányzati csoportokba. A cserélődés mértéke rendkívülinek is mondható, hiszen az 1970-es években az állami főfunkcionáriusoknak csak 9,3 százaléka cserélődött. Ez a legfelső és felső szintű vezetésbe beáramló értelmiségi azonban már egy süllyedő hajót szállt meg. Akkor juthatott a hatalom közelébe, amikor a rendszer válságaiból már csak a rendszerváltozás jelenhetett kiutat és megoldást.

A történések alapján jogosan feltételezhetjük, hogy az értelmiség nagyarányú beáramlását a legfelső és felső szintű állami irányításba nem hata-

lommentő törekvések motiválták, hanem az, hogy az egyre erőtlenebbé váló pártállam kedvező feltételeket kezdett teremteni, kezdetben még az alapvetőnek tűnő reformok megvalósításához, később a rendszerváltás előkészítéséhez, s ehhez a gazdasági, kulturális és társadalmi élet számos területén munkálkodó értelmiségiek nagyon jelentős bázist képeztek.

Csak magam ismerete és tapasztalata alapján hosszasan sorolhatnám azon intézmények, szervezetek, munkahelyek, egyetemi karok, főiskolai tanszékek, kutatóintézetek nevét, a különféle kutatások eredményeit, a különböző táborok (szociográfiai, honismereti, néprajzi, olvasótábori, közművelődési etc.) helyét és szervezőinek nevét, ahol, illetve, akik – jóllehet az állampárt kenyerét ették – tevékenységükre ma is, de a jövőben is (amennyiben még egyáltalán léteznek!) büszkéek lehetnek.

Abban igazat adok Kerékygártónak, hogy a történelmi tények átírása veszélyes, ugyanis a történeteket meg lehet másítani, de azt nagy hiba lenne az átíróknak figyelmen kívül hagyni, hogy a következő generációk azért arra lesznek kíváncsiak, mi és hogyan történt. S ennek a kérdésnek a megválaszolásához fennmarad éppen elég eredeti forrás.

Az értelmiségi sor(s)ok váltása

A régóta kívánt szabadság azért bénította meg az értelmiséget, mert a múltbeli magatartásának a gyökerei az államszocializmusban fogtak talajt: A múltban elsajátított „lojalitási kódok” az új hatalmi rendszer kiszolgálására is alkalmasak! – írja a cikk szerzője. Úgy gondolom, hogy másról és többről van itt szó, mint amit egy „historizáló gondolkodásmód”, múltra mutogató megállapítása konklúzióként megfogalmazhat.

A „szabadság, te szülj nekem rendet” – költői kíváncsi megvalósulása ma igazán napirendi kérdéssé vált. Az értelmiség régóta kívánt és várt szabadsága azonban egyelőre ahhoz nyújt feltételeket, hogy minden egyes értelmiségi külön-külön és főleg másként képzelje el azt a rendet, amelyben élni tud s lehetősége van alkotni. Lehetetlen lenne felsorolni azt, hogy részint a különböző székértábor, részint a sokféle foglalkozási ág, illetve a független, szellemi szabadfoglalkozású milyen infrastruktúrát tart ideálisnak. Állítom: a Kádár-korszakban lét-

rejött struktúrákhoz nem azért „ragaszkodik” az értelmiségiek zöme, hogy konzerválja a régit vagy átmentse magát, hanem azért, mert helyette még nem tudott egy jobb és hatékonyabb szerkezet kialakulni. Mint ahogyan a közelmúlt évtizedeiben a „szocialista” jelző a működőképességet (s korántsem a megalkuvás, kompromisszum jelzéseként) is jelentette, úgy tapasztalható ma e jelző módosulása – sajnos szintén – a megmaradás érdekében, ott, ahol valamilyen erő hiányában még nem született meg az értelmiségiek közössége által vállalt „új rend”. (Egyébként nem véletlen, hogy egy magára valamit is adó politikai párt arra törekszik, hogy kiépítse a saját infrastruktúráját. Az államnak éppen az lenne az egyik legfontosabb feladata, hogy olyan szerkezetek kialakulását segítse elő, melyek valóban mentesek a pártpolitikáktól, különféle ideológiai eszmeáramlatoktól). Az értelmiségiek túlnyomó többsége azonban abban fogalmazza meg a szabadság lényegét, hogy független és szabad. Nem kötődik egyetlen politikai, ideológiai irányzathoz sem. S mert az ehhez szükséges infrastruktúra még egyszerűen nem létezik, rettentően rosszul érzi magát, ugyanis szabadságának egészen egyszerűen nem létezik rendje, az, ami céllá, érdeké és értéké segítené formálni törekvéseit.

Magyarországon az államszocializmus alapvetően nem a megalkuvásra, kompromisszumokra, az alattvalóságra „nevelte” az értelmiség túlnyomó többségét (nem sorolom ugyanis ebbe a kategóriába azokat, akik úgy szereztek diplomát vagy tudományos fokozatot, hogy elvégezték a Politikai Főiskolát, a Marxizmus-leninizmus Esti Egyetemet), hanem akaratan kívül és túl olyan tudás megszerzésére, amely kitartásra, a szívósságra, a kudarctűrőképességre, a megalázottság méltóságteljes elviselésére edzette meg a személyiséget.

Számtalan ténnyel és adattal lehet alátámasztani azt, hogy Magyarországon az elmúlt évtizedek „romló társadalmi talaján” éppen ezekből fakadóan születhetett számos, jelentős szellemi teljesítmény, rengeteg – igaz, nem bíróságon bejegyzett egyesület – progresszív közösség.

Nagyon sok értelmiségi a Kádár-korszaknak, annak idején, másként és másként feszült ellen, szükségszerű, hogy a rendszerváltozást, illetve az azt követő változásokat is eltérően képzelte el, s ítélte meg. Mindegyik értelmiségi közös vonása, amely megegyezett a választások számos résztvevőjének

voksával: a NEM kimondása volt a kommunizmusra. Az értelmiségiek NEM-je azonban sokféle nemekből állt. Másként fogalmazva, a NEM-ek olyan pluralizmust is jeleztek, amelyeknek az új rendszer demokráciájában – szerves alkotórészként – intézményesen meg kellett volna jelenniük. A választások után viszont, alapvetően az értelmiség egyféle irányzatát képviselő rétegének nyílt arra alkalma, hogy intézményesítse a NEM-jét, s ez a tradicionális, elsősorban a népi-nemzeti értékrendet valló, konzervatív színezetű, bizonyos értelemben a két világháború közötti társadalmi formációban gyökerező mechanizmusait jelentette. Az értelmiség többféle értékrendszere ugyanakkor mindinkább kiszorulni látszik. Ebből is származik az a félelem (szorongás), amely egy ismét jelentkező, kirekesztő ideológiától való félelmében működésbe hozza a Kádár-korszakban elsajátított védekező reflexet. S mert a következő választás azt jelentheti, hogy a jelenlegi értékrend helyett önmaga intézményesítésére törekedve kirekesztheti a jelenlegit, „jobb megelőzni a bajt” elve alapján a mostani hatalomhoz kötődő értelmiségi a még hátralévő időben igyekszik mindent elkövetni önmaga létének biztosításáért.

Hogy a szabadság bénítóan hatott az értelmiségre, egyetlen szempontból mégis tartalmaz bizonyos igazságot. Ismert az a jelenség, hogy a rab, amikor kiengedik, hosszú ideig nem érzi magát szabadnak, mert félelemreflexei működnek. Jóllehet: mindenki szabadnak látja, ugyanakkor környezete érezte vele, hogy honnan jött. Az értelmiségiek között dúló vitákból ezt a „múltérettetést” ezért tartom károsnak. A különféle tömegkommunikációs intézményben megszólalók közül is egyre többen tartják fontosnak azt, hogy legalább valami picinységgel kizökköljanak, amellyel anélkül, hogy kérdezték volna tőlük, önigazolják magukat: én kérem már akkor sem értettem egyet, abban az időben is ilyet-olyat tettem a Kádár-korszak vagy valamelyik intézménye ellen. Távol áll tőlem, hogy kétségbe vonjam az ilyen nyilatkozó szavainak a hitelességét, de – elnézést a kifejezésért – ezekben a megnyilvánulásokban az értelmiség infantilizálódását látom. Nem juthatunk el ismét arra a szintre, hogy mert valaki egyszer meghúzta egy csendőrlő farkát, azért később ellenállónak, hősnek, történelmi alaknak is minősült.

Röviden kitérek még a „lojalitási kód” problémájára. Kerékgyártó felrója azt, hogy ezek a múlt rendszerben elsajátított kódrendszerek tökéletesen alkalmasak az új hatalom kiszolgálására is.

Ehhez röviden két megjegyzést kívánok csupán tenni. Az egyik: az elmúlt évtizedekben nagyon sok embernél játszódtott le az a fordulat, amikor valaki meggyőződéses, sőt fanatikus vallásosságát fanatikus kommunista vagy marxista hitre cserélte. Manapság éppen az ellenkező történik. Magukat eddig marxistáknak valló emberek fedezik fel egyszerre csak az Istent. Mindkét eszmerendszer hívei természetesnek: megvilágosodásnak, az igazi összefüggések megértésének tartják a fordulatot.

Hogyan képes a szellem embere – kérdezhetjük – két, egymástól ennyire távol eső értékrendszer egyikéből átlépni a másikba?

A magyarázat egyszerűbb, mint azt sokan hiszik. Ugyanis a „hívők” sok tekintetben közelebb állnak egymáshoz, mint a hitetlenekhez – bármiben hisznek is! A hit ugyanis eszmények által irányított, s mert az eszmények „jó”-ja mindig tökéletesen szemben áll a „rosszal”, a megváltáshit is mindig radikális fordulatokban gondolkodik. Vagyis, amikor egy hit karitatív eszményekben nevelkedett követője úgy érzi, hogy az eddigi hite csak üres, illetve gyöngye ígérekkel áltatta, hajlamos arra, hogy lelkes hívévé váljék egy új istennek. Erre a hívő-hitváltó magatartásra különösen hajlamos az értelmiségi, s a múlt rendszerben megtanult „lojalitási kódok” alkalmazása, már csak technikai kérdés.

A másik megjegyzés: bármiféle hatalom működése (tágra értelmezve) szervezeteinek működését jelenti. Ez utóbbi feladat viszont a hivatal-

nokokra hárul. A részben értelmiségiekből, részben az adminisztrációt végzőkből, illetve kisegítő személyzetből álló hivatal ezért úgy érzi, miután ők működtetik a hatalom struktúráját, kis csúsztatással ők tartják fenn az államot is, cserébe mindenféle hatalomnak el és meg kell őket tartania. A folyamatosság azonban csak úgy maradhat meg, ha a „lojalitási kódok” minden helyzetben működőképesek maradnak.

A problémát nem a kódokban látom, hanem annak a Kádár-korszakból származó tudatnak a továbbélésében, illetve a két világháború közötti nézetnek a felelevenítésében, amely a hivatalnok-seregnek államfenntartó szerepet tulajdonít. Manapság, amikor elsősorban a humán, pontosabban a bölcsész képzettségű értelmiségiek foglalták el a hatalmi pozíciókat, a hivatalnoki munka ilyen jellegű ideologizáltságának a veszélye nagyon reálisnak tűnik. Vagyis nem mindegy itt sem, hogy az ÉS-re, vagy pedig a VAGY-ra helyeződik-e a hangsúly.

A hozzászólás nyújtotta lehetőség természetes aligha biztosítja a problémák teljes körű megnevezését, majd azok részletes és árnyalt kifejtését, illetőleg megválaszolását.

Bevezetőben – képletesen szólva – arról az emberről és „leányzóról” törekedtem olyan ismérveket is elmondani, amely az „ugyanolyan, de mégiscsak más”-ra helyezte a hangsúlyt. De hogy fiatal és gyöngye demokráciánk serpenyőjében majd kik és mik fogják jelenteni a súlyt, azt a jövő dönti el.